

[itobiad], 2021, 10 (4): 3766-3793

<p>Orta Asya ile İlişkileri Bağlamında Hindistan'ın Enerji Rotası ve Transit Hatlar Çıkmazı</p> <p>India's Energy Route and Transit Pipelines Deadlocks in the Context of the Relations with Central Asia</p> <p>Video Link: https://youtu.be/6cXRHeZZ8F8</p>	
<p>Murat YORULMAZ</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Havsa MYO, Yönetim ve Organizasyon Bl.</p> <p>Asst.Prof., Trakya University Havsa Vocational College Department of Management and Organization</p> <p>muratyorulmaz2288@hotmail.com</p> <p>Orcid ID: 0000-0002-3664-0451</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 10.11.2021
Kabul Tarihi / Accepted	: 14.12.2021
Yayın Tarihi / Published	: 28.12.2021
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Yorulmaz, M. (2021). Orta Asya ile İlişkileri Bağlamında Hindistan'ın Enerji Rotası ve Transit Hatlar Çıkmazı . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (4) , 3766-3793 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/66167/1021690>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Orta Asya ile İlişkileri Bağlamında Hindistan'ın Enerji Rotası ve Transit Hatlar Çıkmazı

Öz

Tarihsel, dini ve kültürel ortak mirasa sahip Hindistan ve Orta Asya Devletleri günümüzde artan ticari faaliyetler, Orta Asya bölgesinin artan ekonomik potansiyeli ve bu bağlamda Hindistan'ın bölgeye yönelik uyguladığı yumuşak güç politikaları ile genişleyen bir ilişki ağına sahiptirler. Söz konusu ilişkilerin sınırlı seviyede olsa da SSCB öncesi dönemde derinlik kazanmaya başladığı görülmektedir. Ancak dönemsel olarak SSCB ve sonrası süreçte ilişkilerin seyri yavaşlaşsa da özellikle Hindistan'ın bölge devletleri ile bağının hiçbir zaman kesilmediği anlaşılmaktadır. Özellikle SSCB sonrası süreçte Hindistan bölge devletleri ile ilişkilerini diplomatik seviyede hızlandırmaya çalışmıştır. Bu durumun iki temel sebebi ise Hindistan ve Pakistan arasındaki Keşmir sorunu ve SSCB'nin dağılması sonrası değişen uluslararası sistemde Hindistan'ın yalnız kalmasıdır. Hindistan ve Orta Asya stratejik komşu olmakla birlikte doğal müttefiklik konumuna sahiptirler. Her iki taraf da coğrafi olarak birbirine çok yakın ve aynı zamanda ortak bir tarihin ve kültürel paylaşımın parçalarıdır. Ancak Orta Asya'nın büyük güçlerin rekabet alanına dönüşmesi ile Hindistan'ın da bölgeye yönelik politikalarının son on yıl içerisinde ulusal çıkarlar ve enerji talebi ile güvenliği temelinde değiştiği görülmektedir. Mevcut rekabete katılmaya çalışan Hindistan bölgede Çin ile enerji, Rusya ile bölgesel güvenlik, Pakistan ile Müslümanlar ve laiklik, ABD ile bölgede etkin güç olma gibi konularda zorluklarla karşı karşıyadır. Bölgeye diğer aktörlere nazaran geç intikal eden Hindistan'ın son on yılda bölge devletleri ile ilişkilerini arttırdığı, jeopolitik ve jeoekonomik çıkarları temelinde bir dış politika izlediği görülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Hindistan'ın enerji güvenliği ve artan enerji talebi ile jeopolitik ve jeoekonomik çıkarları bağlamında Orta Asya ile ilişkilerini, bölgelerarası transit nakil hatlar ve bölge üzerindeki çıkmazlarını analiz etmektir. Çalışmaya ilişkin analiz sonucunda Hindistan'ın enerji güvenliği adına Orta Asya bölgesini merkez üssü olarak belirlediği ancak ülke içindeki yetersiz nakil hatları, düşük seyirli ekonomik gelişim ve coğrafi açıdan bölgeye dolaylı ulaşımı gibi sebeplerle çevre ülkeler ve transit hatlar üzerinde bağımlılıkla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Bu durum da Hindistan'ın enerji maliyetini güvenlik ve ekonomik açıdan olumsuz etkilemektedir

Anahtar Kelimeler: Hindistan, Orta Asya, Enerji Güvenliği, Enerji Talebi, Transit Hatlar

India's Energy Route and Transit Pipelines Deadlocks in the Context of the Relations with Central Asia

Abstract

India and Central Asia states that have common historical, religious and cultural inheritance have an expanding relationship plexus in the context of growing commercial activities, Central Asia's growing wconomical potential and India's soft power policies towards the region. It has been seen that the relevant relations started to gain depth before the Soviet period parochially. Hardly, it has been realized that although the progress the relationships between India and Central Asia states got slower in the period of the Soviet Union and following period, India's ties with the region were not sheared nevermore. India tried to accelerate its relations with the region at diplomatic level aftermath of the Soviet Union particularly. The main two reasons of this phenomenon were Kashmis issue between India and Pakistan and India's solitude in the international system after breaking of the Soviet Union. India and Central Asia are ingenous allies as well as they are strategic neighbours. Both sides are close to each other geographically and they are the parts of common history and cultural share. But, it is seen that India's policies towards Central Asia have changed in the last decade on the base of its national interests and energy demand security by means of the transformation of Central Asia as a competition region of great powers. India – trying to be a partner of the competition in Central Asia – has challenges in the region such as energy issues with China, regional security with Russia, Muslims and secularism with Pakistan and being an active power with the U.S. It is realized that India – reverted to the region late in comparison with other actors – has increased its ties with region states and designated a foreign policy concept in the context of its geopolitic and geoeconomic interests in the last decade. In this context, the aim of the study is to analyze India-Central Asia relations, transit routes and India's deadlocks in the region in terms of India's increasing energy demand, energy security and its geopolitic and geoeconomic interests. According to the analysis in the study, it has realized that India has stated the region as an epicenter in terms of its energy security but has also realized that India has met dependency on neighboring countries and transit routes in the consequences of reasons like inadequate energy transmission lines, low economic development and indirect transportation to the region. This circumstance affects India's energy security and cost adversely.

Keywords: India, Central Asia, Energy Security, Energy Demand, Transit Routes

Giriş

Hindistan'ın Orta Asya'da bölge devletleri ile ilişkileri, uzun yıllardır insanların birbirleri ile olan ilişkileri ve taraflar arasındaki ticari faaliyetler kapsamında süregelmektedir. Tarihsel, dini ve kültürel ortak değerlere sahip Hindistan ve Orta Asya devletleri, son yıllarda özellikle Hindistan'ın yumuşak güç politika uygulamaları bağlamında genişleyen bir ilişki içindedir. Hatta tarihsel derinliğe sahip ilişkilerin iki kutuplu sistem içerisinde Sovyetler Birliği (SSCB) ile sınırlı da olsa sürmüş olduğu görülmektedir (Jha, 2016). SSCB'nin dağılması sonrası Hindistan, bölge devletleri ile ilişkilerini yakın komşuluk politikası çerçevesinde hızlandırma çabası içine girmiştir. Bu çabanın iki önemli dayanağı ise Hindistan ile Pakistan arasındaki Keşmir sorunu ve iki kutuplu sistemin sona ermesi ile Hindistan'ın uluslararası sistemde tek başına kalmasıdır. Hindistan'ın bu dönemdeki çabaları, bölge devletleri ile ilişkilerde daha çok diplomatik düzeyde şekillenmiştir. Diğer bir ifadeyle, Orta Asya devletleri Hindistan'ın dış politikası açısından öncelikli listede yer almamıştır. Ancak Hindistan zaman içerisinde Orta Asya devletlerinin kısa sürede jeopolitik ve jeoekonomik açıdan değişimlerinin ve ekonomik potansiyellerinin farkına varamamıştır. Orta Asya devletleri ile etkin ilişkiler kurarak bölgeye intikal etmede geç kalmıştır.

Son yirmi yılda Orta Asya devletlerinin sahip olduğu enerji kaynakları ve çizdiği transit güzergâhlar bağlamında yükselen jeopolitik ve jeoekonomik değeri, büyük güçlerin bölge üzerinde kaçınılmaz rekabetini ortaya koymaktadır. Öte yandan Hindistan da Orta Asya'da son yıllarda ekonomik ve politik bir güç olarak dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Orta Asya'ya geç ayak basan bir aktör olarak ifade edilen Hindistan'ın Orta Asya devletleri ile bağını güçlendirme politikasını stratejik ve sürdürülebilir politik aksiyonlar ile uygulamaya çalıştığı gözlemlenmektedir. Ne var ki Hindistan Başbakanı Narendra Modi'nin, Orta Asya devletleri ile ilişkileri refahın ortaklığı olarak tanımlamasına ve Yeni Delhi'nin de bölgenin merkezinde olduğunu vurgulamasına rağmen günümüzde ikili ilişkilerdeki şeffaflık ve vizyon yetersizliğinin ilişkilerin geleceği adına belirsiz bir durum ortaya koyduğunu söylemek mümkündür (Stobdan, 2015; Roche, 2015; Jacob, 2015).

Orta Asya, Hindistan adına tarihi, dini ve kültürel sebeplerin dışında ekonomik ve güvenlik açısından da stratejik bir öneme sahiptir. Güvenlik boyutu ise en önemli husus olarak yerini korumaktadır. Bu noktada SSCB'nin dağılması sonrası Orta Asya'da meydana gelen güç boşluğuna istinaden etnik ve iç çatışmaların artması, Hindistan'ın ulusal güvenliğine yönelik kaygılarının da artmasına sebep olmuştur. "Çin ve Pakistan'ın Orta Asya cumhuriyetleriyle geliştirdiği ilişkilerden, Afganistan'da Taliban rejiminin iktidara gelmesinden, Taliban'ın Orta Asya ülkelerini hedef alması ve Keşmir'de etkinlik kurmasından büyük endişe duyan Hindistan, doksanlı yıllar boyunca daha çok ulusal güvenliği için tehdit olarak gördüğü bu gelişmelere engel olmaya çalışmıştır" (Purtaş, 2006, s.57). Bu bağlamda

Orta Asya ile İlişkileri Bağlamında Hindistan'ın Enerji Rotası ve Transit Hatlar Çıkmazı

Hindistan'ın 11 Eylül terör saldırılarına kadar bölgeye bakışının diplomatik ilişkilerin korunması ve karşılıklı yardım çerçevesinde şekillendiği anlaşılırken, 2001 sonrası süreçte güvenlik ve ekonomik temelli bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Ekonomik gelişimine bağlı olarak artan enerji talebi, Hindistan'ı bugün olduğu gibi bölgeye derinlemesine kanalize etmiştir. Bu sebeple Hindistan son yirmi yıldır bölge devletleri ile coğrafi olarak doğrudan ulaşım hattına sahip olmasa da ticari ilişkilerini ve iş birliğini geliştirme çabası içine girmiştir. Çok taraflı iş birliğine ve ticari ilişkileri adına ilk önemli adımı 2006 yılında Türkmenistan-Afganistan-Pakistan ve kendisinin yer aldığı doğal gaz boru hattı projesine katılımı ile atmıştır. Hindistan, bölgede askeri varlığını da tesis etmesi açısından dikkat çekmektedir. Bölgedeki üs sayısı bakımından da önemli bir yere sahiptir. 2002 yılında Tacikistan ile yapılan ortak savunma antlaşması gereği Farkhor şehri yakınında inşa edilen Hindistan hava üssü bu açıdan önemli bir örnektir (Menon ve Rajiv, 2019).

“Nüfusunun ve yüz ölçümünün büyüklüğü nedeniyle Asya'nın siyasi ve ekonomik hayatında önemli bir yeri olan; nükleer güç olması ve ekonomik gelişimi nedeniyle uluslararası politikada son dönemde öne çıkan Hindistan, Orta Asya'da ağırlığı giderek artan bir ülkedir” (Purtaş, 2006: 58).

Hindistan, bağlantısızlıktan çok yönlülüğe evrilen dış politikası ile Orta Asya'da ekonomik çıkarları ve özellikle artan enerji talebine çözüm bulma çabası ile etkin konumunu sürdürmeye çalışmaktadır. Ancak bölgeye intikali anlamında geç kalması, coğrafi açıdan bölgeye direk ulaşımının olmaması ve güçlü rakiplerin varlığı gibi sebeplerden ötürü zorluklarla karşı karşıyadır. Bu durum aynı zamanda Hindistan'ın Orta Asya'daki enerji arayış sürecinde de bazı çıkmazların doğmasına sebep olmaktadır. Bu çerçevede çalışmada, Hindistan'ın bölge ile ilişkileri seyrinde enerji arayış süreci ve bu süreçte karşılaştığı sorunlar ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışmanın birinci bölümünde ikili ilişkiler Hindistan dış politikası perspektifinde analiz edilirken ikinci bölümde Hindistan'ın enerji arayışı ve bu çerçevede Orta Asya'ya yönelişi tartışmaya açılmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise Hindistan'ın Orta Asya algısı ve transit hatlar bağlamında enerji arayışına ilişkin çıkmazları ele alınmaktadır.

Hindistan'ın Orta Asya ile İlişkileri

Hindistan ve Orta Asya neredeyse bin yıllık bir süreçte uygarlık ve tarihsel ilişkiler açısından iletişim ve etkileşim içinde bulunmaktadır. Taraflar ortak bir coğrafyanın ve kültürel birikimin birer parçasıdır. Hindistan'ın ve Orta Asya'nın birbirlerine stratejik komşu olması, doğal bir müttefiklik durumunun oluşmasına yol açmaktadır. Özellikle Orta Asya'nın Sovyet hâkimiyetine girmeden önceki dönemde Hindistan'ın bölge devletleri ile ilişkilerinin pozitif bir seyir izlediğini ve bu dönemde Orta Asya'daki hanlıklar ile ilişkilerde tartışmaya ve gerileme yol açan bir konunun ya da durumun olmadığını söylemek mümkündür (Rakhmankulova vd. 2020, s.313-315). Ancak Orta Asya'nın Sovyet hâkimiyetine girmesiyle (1917-1991) Hindistan'ın bölge ile ilişkilerinin zayıfladığı görülmektedir. Bu dönemde

Hindistan, bölge ile ilişkilerini korumaya çalışsa da Moskova'nın ilişkilerin seyrinde ayrıştırmacı bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Rusya bu dönemde bölge devletlerinin diğer devletlerle olan ilişkilerinde belirleyici ve yön verici olmuştur. Bu açıdan Moskova, Hindistan ve bölge devletleri arasındaki ilişkilerde perde ya da süzgeç özelliği taşımıştır. Öte yandan Rusya ve Hindistan arasında 1971 yılında imzalanan Barış, Dostluk ve İş Birliği anlaşması da Hindistan'ın bölge ile olan ilişkilerine olumlu tesir etmemiştir. Bu hususta SSCB'nin 1991 yılında dağılması önemli gelişmelerin habercisi olmuş ve kapılarını aralamıştır. 1991 yılına kadar SSCB'nin bölge üzerinde tam hâkim gücü süregelmiştir. Dağılma ile ortaya çıkan beş bağımsız devletin Orta Asya'nın merkezinde yer alması, sahip oldukları enerji rezervleri ve jeostratejik önemleri kısa sürede küresel ölçekte dikkatlerin bu bölgeye evrilmesine ve rekabetin odağına dönüşmesine yol açmıştır. Dağılmayı takip eden dönemde ABD, AB, Çin, Japonya ve Kore zaman kaybetmeden bölgeye adım atmışlar ve ekonomik ve siyasi açıdan varlıklarını tesis etme yarışına girmişlerdir. Tabii ki Rusya da arka bahçesi olarak tanımladığı bu bölge üzerindeki rekabete geç kalmadan ve hala bölgenin sahibi düşüncesi ile katılmıştır. Ne var ki bu dönemde Hindistan'ın bölgeye intikal etmediği ve bölge devletleri ile ilişkiler açısından uzak kaldığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, Hindistan bu dönemde bölge üzerindeki rekabetin bir parçası olmaktan uzak kalmıştır. Bu durum ise Hindistan'ın bölge devletleri tarafından zayıf bir ülke olarak yorumlanmasına yol açmıştır. Ancak dağılma sürecini takip eden ilk yıllarda Hindistan'ın bölge devletleri ile ilişkilerde uzak kalması, Hindistan'ın bölgeye dönüşüne engel olmamıştır. Coğrafi sınırın bulunmamasına rağmen tarihsel olarak taraflar arasındaki sosyal, kültürel ve ekonomik bağlar bu noktada belirleyici faktör olmuş ve bu durum aynı zamanda tarafların birbirlerini jeopolitik hesapları içerisinde değerlendirme zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır.

Orta Asya, Yeni Delhi için ekonomik ve güvenlik açısından stratejik bir önem arz etmesine ve fırsatlar sunmasına rağmen Hindistan'ın özellikle Sovyet sonrası uluslararası politikanın değişen jeostratejik çevresi bağlamında Orta Asya devletleri ile ilişkilerini somutlaştırmada başarısız olmuştur. Bu hususa ilişkin önemli bir örnek ise ABD, Çin ve Rusya stratejik çıkarları temelinde Kuşak-Yol projesine yönelik bir dış politika söylemi geliştirirken Hindistan'ın tarafsız kalıp özgün bir söylem ortaya koyamamasıdır. Ancak Hindistan ile bölge devletleri arasındaki ilişkilerin yokluğundan söz edilemez.

Tarihin akışı, Hindistan siyasi tarihindeki çoğu gelişmenin Orta Asya'daki gelişmeler paralelinde şekillendiğini göstermektedir. Bu bağlamda tarihsel süreçte Hindistan'a yönelik saldırılarda Orta Asya'nın ana lokasyon oluşturması ve bölgenin Hindistan ticaretinin ve kültürünün geliştirilip Asya'ya taşınmasında köprü rolü üstlenmesi örnek gösterilebilir (Stobdan, 2004, s.68-69).

Orta Asya ile İlişkileri Bağlamında Hindistan'ın Enerji Rotası ve Transit Hatlar Çıkması

Hindistan, dünya tarihi açısından İpek Yolu'nun merkezi konumlarından biri olmakla birlikte ticaretin de ana güzergâhlarından birinin sahibi olmuştur. Bu açıdan tarafların ilişkileri geçmişe dayanmaktadır. Geçmişten günümüze var olan bu bağlar aynı zamanda Hindistan'ın edebiyat, şiir ve sinema gibi çeşitli alanlarına da sirayet etmiş ve izler bırakmıştır. Bölgelerarası saldırılar dönem dönem bu karşılıklı etkileşimi kesintiye uğratsa da tamamen ortadan kaldıramamıştır. Karşılıklı etkileşim özellikle Hindistan'ın İngiliz sömürgesi altında bulunduğu dönemde (1940-1947) yara almıştır.

Hindistan-Orta Asya ilişkileri tarih öncesine uzanmaktadır. Kırgızistan'ın Takmak bölgesinde, Güney Özbekistan'da Amu Derya vadisinde, Kazakistan'da ve Türkmenistan'da yapılan antik kazılar ilişkilerin tarih öncesi dönemine ışık tutmaktadır (Bakry, 2016, s.422-425; Mehendale, 1996, s.58-61). Benzer şekilde Hindistan'ın Harappa tepelerindeki antik kazılar da Orta Asya ve Hindistan arasındaki derin kültürel bağların varlığını ortaya koymaktadır (Joshi, 2010, s.23-24). Öte yandan Paleolitik ve Bronz çağlarına dayanan Özbekistan'daki Afrasiab ve Azerbaycan'daki Nakichikan harabeleri, geniş bir kültürel yayılmayı gün yüzüne çıkarması ile Hindistan ve Orta Asya arasındaki tarihi ilişkilerin derin bağlarına işaret etmektedir. Bu bağlamda Hindistan'ın Orta Asya ile tarihi ve kültürel bağlarının Paleolitik dönemde başlayıp günümüze taşındığını söylemek mümkündür.

Geçmişten günümüze ilişkilerin temel unsurlarından biri de ticaret olmuştur. İlişkilerin ekonomik boyutunun temel dayanağını ise Asya ile Avrupa'yı bağlayan İpek Yolu ve kervan ticaretidir. Orta Asya'da Buhara ve Semerkant kervan ticaretinin merkez konumları olmakla birlikte ticaretin kuzey ve güney yönlü gelişimini mümkün kılmış ve aynı zamanda güney yönünde Afganistan üzerinden Hindistan'a da ticari bağlantı noktasını oluşturmuştur. Bu durum Hindistan'ın Orta Asya ile çok yönlü ilişki kurmasını sağlamıştır. Öte yandan Hintli tüccarların ticari faaliyetlerini genişletmek için farklı merkezlerde yaşamaya başlamaları ile Orta Asya'da Hint diasporası oluşmaya başlamıştır. Zamanla Hintli yerleşik nüfusun Orta Asya'da arttığı ve 19. yüzyılın sonlarında başta Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan olmak üzere çeşitli bölgelerde yaklaşık 8000 yerleşik Hintlinin yer aldığı belirtilmektedir (Pandey, 2007, s.26-27).

Tarihsel açıdan Hindistan-Orta Asya ilişkileri ekonomik ve güvenlik temelinde şekillense de din faktörü dışında ilişkileri etkileyen önemli bir faktör de her iki bölge üzerinde geçmişte var olan monarşik yapıların birbirleri ile etkileşimi olmuştur. Huna, Kushanas ve Saka gibi Orta Asya hanedanlıkları Hindistan'a hükmederken Hint hanedanlıkları da Orta Asya'daki Khotan ve diğer hanedanlıklara hükmetmiştir. Bu süreçte hanedanlıkların çift yönlü hareketleri her iki bölgeye toplumsal, kültürel, dini, ekonomik vb. girdiler sağlamıştır. Diğer bir ifadeyle, tarafların birbirleri ile etkileşimi ilişkilerde çok boyutlu bir kazanç sağlamıştır. İlişkilerin gelişmesinde diğer önemli bir faktör ise dini inançların karşılıklı etkileşimidir. Orta Asya, Kushan hanedanlığı döneminde Budizm, Jainizm

ve Zerdüşçülük dinleri ile tanışmıştır (Singh, 2015, s.65). Bu durum aynı zamanda Budizmin Çin'e Orta Asya üzerinden geçişini de sağlamıştır (Joshi, 2010, s.21). Anlaşıldığı üzere, Hindistan ve Orta Asya ilişkileri tarihsel, kültürel, dini, ekonomik vb. çok boyutlu yapıya sahiptir. Söz konusu çok boyutlu ilişkilerin seyri, 16. yüzyıldan 1857 yılına kadar Babür İmparatorluğu tarafından yönetilen Hindistan'ın 1857 yılında İngiliz sömürmesine girmesiyle farklı minvalde yol almıştır. Öte yandan Çarlık rejimi ve SSCB dönemlerinde Orta Asya'nın Rusya hâkimiyetinde olması, ilişkilerin seyri açısından diğer bir faktörü oluşturmaktadır. İngiltere'nin H. J. Mackinder'in Kara Hâkimiyet teorisi bağlamında Orta Asya'yı dünyanın güç merkezi/kalp gâh olarak görmesi ve çıkarları, Çarlık rejiminin ise Orta Asya'ya egemen olmak adına hanedanlık üzerinde baskı kuran yaklaşımı ilerleyen süreçte İngiltere ile Çarlık Rusya'sını (devamında SSCB'yi) karşı karşıya getirmiştir. Orta Asya üzerinde İngiltere-SSCB rekabeti dolaylı olarak Hindistan-Orta Asya ilişkilerine olumsuz sirayet etmiştir. Özellikle SSCB'nin kuzey eksenli genişleme ve kontrol politikası, öte yandan İngiltere'nin güney eksenli deniz yollarını ve ticaretini kontrol altına alma çabaları Hindistan-Orta Asya ilişkilerini neredeyse kopma noktasına getirmiştir. Bu hususta zamanla İpek Yolu ve kervan ticaretinin teknolojik gelişmeler ile önemini kaybetmesi de önemli bir etken olmuştur. Sonuç olarak, Hindistan-Orta Asya ilişkilerine ışık tutan kültürel ve ekonomik girdiler zayıflamıştır.

SSCB dönemi, Hindistan-Orta Asya ilişkilerinin yeniden test edildiği bir dönemdir. Orta Asya, SSCB kontrolünde beş farklı özerk bölge ve yönetimi ile bu süreci işletirken Hindistan ise iki dominyon (Hindistan ve Pakistan) olarak Orta Asya ile ilişkileri değerlendirip yönelim sağlamıştır. Hindistan ve Pakistan bağımsızlık sonrası süreçte de Orta Asya ile ilişkilerinde istenilen yoğunluğu ve derinliği elde edememiştir. Bu noktada Hindistan'ın iç politikası bağlamında kültürel, ekonomik, teknolojik, altyapı gibi kalkınma hedeflerine öncelik vermesi önemli etken olarak gösterilebilir. Bağımsızlığı takip eden ilk yıllar, kalkınma hedefi ile dış politikada diplomatik ilişkilerin normal seyri bağlamında şekillenmiştir. Ancak 1962 yılında Çin ile sınır çatışmasını müteakiben Hindistan'ın Kremlin ile yakınlaşma çabaları, Orta Asya'daki varlığını şekillendirmeye başlamıştır. Takip eden süreçte Çin-Sovyet ilişkilerinin kopması ve taraflar arası hizipleşme, Hindistan'ın Orta Asya'daki varlığını ve ilişkilerini güçlendiren ikinci gelişme olmuştur. 1971 yılında Hindistan ile SSCB arasında imzalanan dostluk anlaşması ile Hindistan, Orta Asya'da kültürel açıdan demir atma şansını yakalamıştır. Ne var ki Hindistan'ın Kremlin ile yakınlaşması, bölgedeki varlığını kalıcı kılmak adına zaman zaman engel teşkil etmiştir.

Soğuk Savaş sonrası sürece bakılırsa Hindistan-Orta Asya ilişkilerinin Kremlin'in kontrolünden çıkıp Avrasya'nın ve özelde Orta Asya'nın değişen jeopolitiği bağlamında farklı minvalerde yol aldığı görülmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, küresel anlamda belirli bir süre duraklamaya sebep olmuş ancak kısa süre içinde değişen jeopolitik durum ile Avrasya ve Orta Asya küresel rekabetin merkezine dönüşmüş ve stratejik önem kazanmıştır.

Orta Asya ile İlişkileri Bağlamında Hindistan'ın Enerji Rotası ve Transit Hatlar Çıkması

Diğer bir ifadeyle, Orta Asya kapılarını dünyaya açma fırsatını yakalamıştır. Stratejik önemi ile Orta Asya, diğer komşularında olduğu gibi Hindistan dış politikasında da öncelikli yer bulmaya başlamıştır. Nitekim günümüzde de olduğu gibi Orta Asya'nın, Hindistan'ın kuzey eksenli politikasının ana bileşenlerinden biri olduğunu söylemek mümkündür. Hindistan'ın Orta Asya'ya atfettiği önemi, Başbakan P. V. Narasimha Rao 1995 yılında Türkmenistan'a gerçekleştirdiği ziyarette "Orta Asya, Hindistan için geleceğe uzanan ve yakın ilişkilerin kurulduğu yüksek önceliğe sahip bir bölgedir" sözleri ile ifade etmiştir (Kavalski, 2015, s.428). Rao'nun açıklamaları ilk etapta iddialı gözükse de Hindistan'ın Kuzey politikasında Orta Asya eksenli bir yönelim olduğu söylenebilir. Öte yandan Rao'nun açıklamalarının Hindistan'ın bölge ile ilişkilerde laiklik, demokrasi, şeffaflık ve ortak çıkarlar temelinde iş birliği vurgusu üzerine olduğu anlaşılmaktadır. "Bu bağlamda Hindistan'ın 1997 tarihli Gujral doktrini de Hindistan'ın Orta Asya'ya pragmatik yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır. Doktrinde Orta Asya Hindistan'ın yakın ve stratejik komşusu olarak ifade edilmektedir" (Murthy, 1999, s.639-641). Yeni Delhi'nin **amacı**, bölge devletleri ile bağlarını güçlendirerek barışçıl ve iş birliğine dayalı bir yapıyı bölge üzerinde oluşturmaktır. Bu sebeple Yeni Delhi son yıllarda bölge devletlerine yönelik diplomatik, ticari, kültürel ve savunma temelli ziyaretlerini sıklaştırmaktadır. Anlaşıldığı üzere, Orta Asya Yeni Delhi için jeopolitik ve jeostratejik olarak önemli çıkarlar sağlamaktadır. Ancak söz konusu çıkarlar ve avantajlar dışında riskleri de gündeme taşımaktadır. Sahip olduğu hidrokarbon ve diğer enerji rezervleri ile Hindistan'ın enerji talebine ekonomik açıdan yarar sağlarken Pakistan'daki İslami köktencilik ile Afganistan ve Pakistan üzerinden gerçekleştirilen uyuşturucu ve silah kaçakçılığı da hem Orta Asya hem de Hindistan adına güvenlik tehdidi doğurmaktadır. Öte yandan Pakistan'ın bölgedeki İslami köktenci hareketlere sürekli destek vermesi, Orta Asya'daki laik yapıları ve devletleri Hindistan'a yaklaştırmaktadır. Nitekim Orta Asya da benzer güvenlik tehditleri karşısında Hindistan ile ortak güvenlik yaklaşımı oluşturma çabasıdadır. Bu durum Rusya, Çin, İran ve Türkiye için de geçerli olmakla birlikte bölgede geniş çaplı bir iş birliğini de olanaklı kılmaktadır.

Hindistan'ın Orta Asya'ya yönelişine bölge devletleri de kayıtsız kalmamakta ve Hindistan ile ilişkilerine önem vermektedir. Bu açıdan Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in 2009 yılında Hindistan'a resmi ziyarette bulunması, Hindistan-Orta Asya ilişkilerinin resmi anlamda hız kazanmasına yol açmakla birlikte Hindistan'ın Orta Asya ile ilişkilerini geliştirme için politikalar üretmesine de olanak sağlamıştır. Bu bağlamda başbakan Narendra Modi'nin Orta Asya devletleri ile enerji, enerji nakil hatları, ticaret-ekonomi, ulaşım, güvenlik, terörle mücadele, sağlık ve ilaç gibi birçok farklı alanda iş birliği çabaları önemli örnekler arasında gösterilebilir (Stobdan, 2015).

Hindistan'ın Orta Asya'ya yönelişinin ve son on yıllık süreçte bölgede yükselen profiline temel nedeninin bölgedeki diğer aktörler (Rusya, Çin ve Pakistan) sert güç unsurlarına yer verirken kendisinin yumuşak güç

kullanımı olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan bölge devletlerinin Hindistan ile ilişkilerini derinleştirmesinin bir nedenini de özellikle Çin'e karşı alternatif arayışı oluşturmaktadır. Hindistan-Orta Asya ilişkilerinin derinleşmesini destekleyen bir gelişme de Hindistan'ın 2015 yılında Şanghay İş Birliği Örgütü'ne (ŞİÖ) üyeliği olmuştur. Nitekim ŞİÖ içinde yer alan Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan Hindistan'ın üyeliğine açıkça destek vermişlerdir. Özetle, 2014 yılında Modi'nin iktidara gelmesi ile Hindistan, Orta Asya devletleri ile ikili ve çok taraflı iş birliğini güvenlikten ekonomiye, enerjiden ulaşımaya kadar birçok farklı alanlarda arttırmaya devam etmektedir. Ancak, girişim ve çabaların çoğunlukla diplomatik düzeyde seyir ettiği ve yatırım açısından yeterli olmadığı görülmektedir. Bu noktada Hindistan'ın bölge devletlerine yönelik ekonomik nitelikli fiili yatırımlara ağırlık vermesi gerekmektedir.

Her iki bölgedeki gelişmeler, ikili ilişkilerin doğrusal anlamda gelişmesini sağlamıştır. İlişkilerin gelişmesindeki sürükleyici iki temel faktör, ortak güvenlik tehditlerinin varlığı ve Hindistan özelinde enerji talebi ve güvenliğidir. Çalışmanın amacı açısından bakıldığında, Hindistan'ın Orta Asya'ya yönelişinin jeopolitik ve jeoekonomik çıkarları temelinde şekillendiği açıkça görülmektedir. Jeopolitik çıkarları kapsamında ulusal güvenlik, terörizm, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı ile mücadele, Orta ve Güney Asya'da enerji ve ekonomik iş birliği, Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi kararlarının etkin uygulanması ve Konseyde aktif rol alınması gibi hususlar yer almaktadır. Jeoekonomik çıkarlar ise Orta Asya devletleri ile öncelikle enerji ve ticaret alanlarında iş birliğini korumak ve arttırmak iken sağlık, ilaç, enerji nakil hatları, yazılım, inşaat, lojistik gibi birçok farklı sektörde ortak yatırım ve iş birliği esasları dikkat çekmektedir. Hindistan için şüphesiz en önemlisi, artan enerji talebi ve güvenliği bağlamında enerji sektörü olup Orta Asya'nın zengin rezervleri ile kesintisiz buluşmaktır. Bu açıdan Hindistan'ın Orta Asya'ya yönelişinin öncelikli nedeninin enerji temelinde şekillendiği ve büyüyen jeopolitik ve jeoekonomik çıkarlarına ışık tuttuğu söylenebilir.

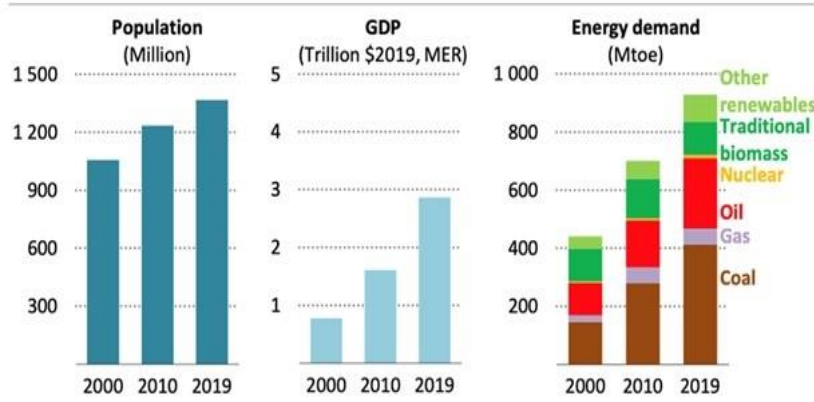
Hindistan'ın Artan Enerji Talebi ve Enerji Güvenliği Bağlamında Orta Asya Politikası

Orta Asya'nın jeopolitik açıdan öne çıkışı, Hindistan'ın da dikkatini bölgeye çekmesine yol açmıştır. Orta Asya ile tarihsel bağları, kültürel yakınlığı ve iyi ilişkileri dışında Hindistan bölgenin sahip olduğu çeşitli ve yüksek rezervli doğal kaynaklarına önem vermektedir. Hidrokarbon kaynaklarına olan ihtiyacının yaklaşık %80'ini ithal eden Hindistan, Orta Doğu'nun değişken siyasi yapısı bağlamında yakıt ithalindeki kesintiler, fiyat dalgalanmaları ve OPEC ülkelerinin tekelleri yaklaşımı gibi olumsuzluklar ile karşı karşıya kalmaktadır. Hindistan, 2016-2017 yıllarında yaklaşık 214 milyon ton ham petrol ithal edip 71 milyar \$ öderken 2018-2019 yıllarında ham petrol ithalatı 220 milyon tona yükselmiş ve 88 milyar \$ ödemiştir (Statista, 2021; Verma, 2021). Hindistan, 2020 yılında yaklaşık 224 milyon ton ham petrol ithal etmiş ve bu ithalatına 102 milyar \$ ödemiştir (Choudhary,

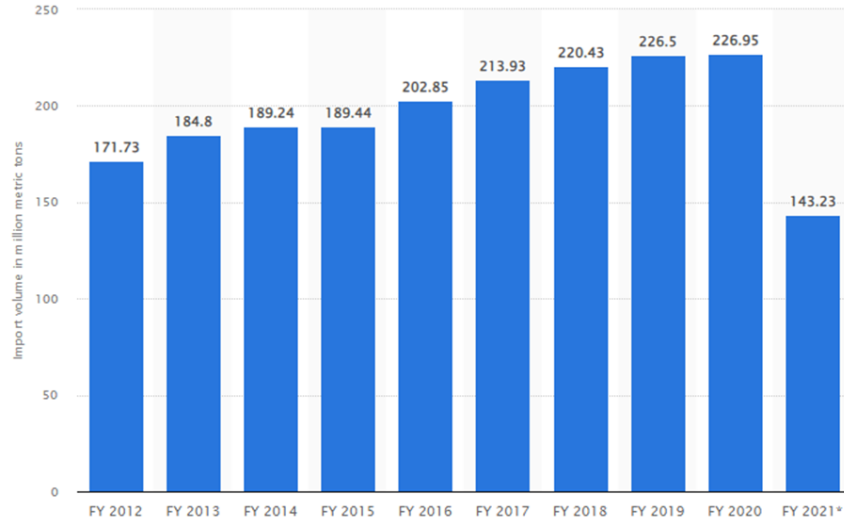
Orta Asya ile İlişkileri Bağlamında Hindistan'ın Enerji Rotası ve Transit Hatlar Çıkması

2020). Söz konusu verilerden anlaşıldığı üzere, Hindistan'ın ham petrol ve petrol ürünlerine olan talebi artmaktadır. Öte yandan petrol, dizel ve doğal gaz gibi yakıt ürünlerindeki fiyat artışı ve tedarikteki sıkıntılar ve istikrarsızlıklar Hindistan'ı farklı bölgelerde arayışa iterek enerji rotasının değişmesine neden olmaktadır. Bu noktada Hindistan'ın son yıllardaki en önemli rotasının Orta Asya olduğu görülmektedir. Bu durum, Başbakan Modi'nin dış ve enerji politikalarında pragmatik bir vizyon ile Orta Asya'ya yönelimini gerekli kılmaktadır. Artan talebi karşılamak ve Orta Doğu'ya olan bağımlılıktan kurtulmak adına Orta Asya'ya ve Hazar bölgesine yönelik bir anlamda kaçınılmaz bir gerekliliği doğurmaktadır. Öte yandan kaynakların çeşitliliği ile rezervlerin yüksek olması ve bölge devletlerin enerji tüketimlerinin az olması söz konusu kaynakların ihracatına yol açmakla birlikte devletlerin ekonomilerine de önemli bir girdi sağlamaktadır. Ayrıca Orta Asya bölgesinin Orta Doğu'ya nazaran daha sakin ve istikrarlı bir yapıya sahip olması da Hindistan'ın Orta Asya'ya enerji rotası açısından yönelişini olumlu etkilemektedir. Söz konusu nedenler sürükleyici faktör olarak ortaya çıkmakla birlikte Hindistan'ın dış politikasında enerji diplomasisinin yoğunluk ve derinlik kazanmasına da yol açmaktadır. Bu açıdan enerji tedarikine ve güvenliğine yönelik sürdürülebilirlik noktasında Hindistan için Rusya ve Azerbaycan dışında Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan bölgedeki üç önemli rotayı oluşturmaktadır.

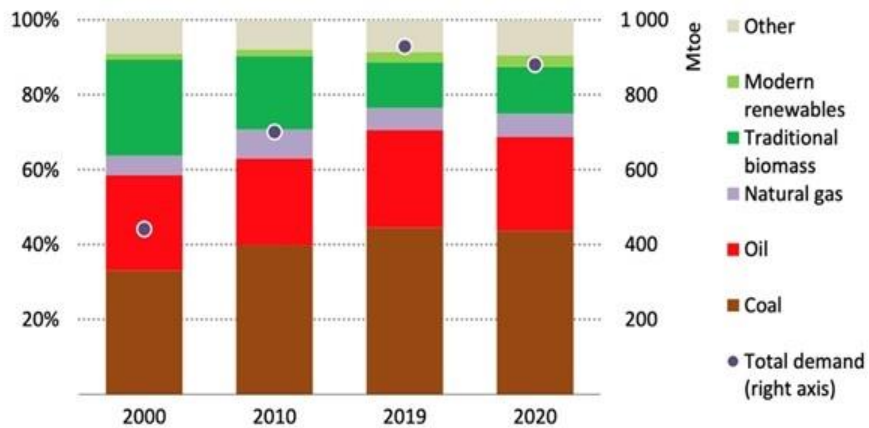
Şekil 1. Hindistan Nüfus, Enerji Talebi ve GSMH Artış Oranları (2000-2019)

Şekil 2. Hindistan'ın Ham Petrol İthalatı (2012-2021)

Hindistan, Çin'in olduğu gibi Orta Asya'nın enerji politikası içerisinde aktif bir role sahiptir. Çin'in ve Hindistan'ın söz konusu çabalarının temel nedenlerinden biri de dünyanın toplam enerji ihtiyacının %50'si, petrol ihtiyacının %60'ı, doğal gaz ihtiyacının %20'si ve kömür ihtiyacının %85'i ile iştigal olmaktadır (Hart, 2016; Putz, 2018). Bu bağlamda Hindistan, Afganistan, Pakistan, Bangladeş, Myanmar, İran ve Türkmenistan'dan geçmesi planlanan enerji nakil hatları projesinin yapımını üstlenerek desteğini ve aktif rolünü ortaya koymuştur. Bu sayede de Hindistan gayri safi yurt içi hasılasını yükseltmeyi hedeflemektedir. Hindistan, Orta Asya ile yeniden bağlantı politikası ile bölge devletleri ile stratejik ilişkiler geliştirme fırsatı bulmuştur. ŞİÖ'ye tam üyelik ise Hindistan'ın bölgedeki pozisyonunu Çin hegemonyasına alternatif olarak güçlendirmiştir.

Şekil 3. Hindistan'ın Enerji Talebi Artışı (2000-2020)

Orta Asya ile İlişkileri Bağlamında Hindistan'ın Enerji Rotası ve Transit Hatlar Çıkması

Hindistan'ın Orta Asya bölgesindeki enerji diplomasisi, son yirmi yılda artarak devam etmektedir. Orta Asya ve Hindistan tarihsel ve kültürel bağları ile derin dostluğa ve sıkı bir eklemlenmeye sahip iki bölge olarak coğrafi yakınlığın ve jeostratejik gerekliliklerin doğrultusunda yol almaktadırlar. Ulusal güvenliğine yönelik riskleri az da olsa Orta Asya'daki barış, istikrar ve bölgesel güvenlik anlayışı Hindistan açısından önem taşımakta ve 1990'lı yıllardan günümüze Hindistan bölge devletleri ile ilişkilerde doğru bir politika izleme çabasıdır. Hindistan'ın bu hassasiyeti, Orta Asya'nın sahip olduğu zengin yer altı kaynakları ile Hindistan için bölgesel ve enerji güvenliği adına giderek artan öneminden kaynaklanmaktadır. Ancak ilişkilerdeki memnuniyetsizliğin odak noktasını, 1990'lardan günümüze politik ilişkilerdeki anlayış ve uyuma rağmen ticari ve ekonomik ilişkilerdeki zayıflık oluşturmaktadır. Coğrafi engellerin dışında önemli bir dış aktör olarak Çin'in bölgede etkin var olma ve angajman çabaları, Hindistan adına büyük tehdit ve risk doğurmaktadır. Bu durum, Hindistan'ın ulusal çıkarları çerçevesinde bölge devletlerine yönelik nasıl bir strateji belirlemesi gerektiğini gündeme getirmiş ve bunun sonucunda Hindistan, bölge devletleri ile ticari ve ekonomik ilişkileri arttırma çabası içine girmiştir.

Orta Asya'nın sahip olduğu zengin hidrokarbon kaynaklar şüphesiz Hindistan'ın enerji güvenliği adına önem taşımaktadır. Orta Asya'nın sınır komşusu olmasa da Hindistan, bölge devletleri ile özellikle enerji sektöründe güçlü bir iş birliği adına iyimser bir yaklaşım içerisindedir (Arif ve Gupta, 2013, s.139-140). Öte yandan bölge devletleri de enerji sektöründe tekeli bir müşteriden ziyade portföylerini genişletmek istemektedirler. Bu noktada Hindistan, bir müşteriden fazlasını sunmakta ve bölge devletlerinin yer altı kaynaklarını araştırmaları, çıkarmaları ve işlemleri konusunda bilgi, teknoloji ve finansal açıdan destek vermektedir. Orta Asya'daki enerjinin Hindistan'a nakledilmesi konusunda Yeni Delhi'nin koşulsuz İran, Afganistan ve Pakistan ile iş birliği içinde olması gerekmektedir. İş birliği ile Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan üzerinden Hindistan'a enerji nakli kolaylıkla sağlanabilir ve aynı zamanda CASAREM (Orta Asya ve Güney Asya Bölgesel Elektrik Hattı) vasıtasıyla Tacikistan ve Kırgızistan'dan Hindistan'a hidroelektrik enerjisi de ihraç edilebilir. Nitekim enerji sektöründe iş birliği görüşmeleri neticesinde Türkmenistan ve İran doğal gazının Hindistan'a TAPI (Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan) ve IPI (İran-Pakistan-Hindistan) doğal gaz boru hatları olmak üzere iki ana hat ile ulaştırılmasına karar verilmiştir.

Barış ve iş birliğinin anahtarı şeklinde ifade edilen TAPI doğal gaz boru hattı projesinin Türkmenistan'ın doğal gazını Pakistan'a ve Hindistan'a taşıyacak olmasının yanında bölgenin ekonomik entegrasyonuna ve sosyo-ekonomik kalkınmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Proje ile birlikte ilgili devletlerin kuzey-güney demiryolu hattını da hayata geçirerek elektrik enerjisi açısından da iş birliği öngörülmektedir. Bu yönleri ile projenin ilgili devletlerin istihdamına da katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Proje çalışmaları, Afganistan'daki ve Pakistan'daki terör olayları ve iç çatışmalar

sebebi ile zaman zaman kesintiye uğrasa da devam etmektedir. Ayrıca Türkmen gazının Rusya adına öncelikli taahhüdü, Aşkabat yönetimi ile anlaşmazlıklar, Afganistan'da ve Pakistan'da hattın güvenliğine yönelik riskler ve finansal sorunlar projenin gecikmesinin temel nedenleri arasında yer almaktadır.

Fikir olarak 1989 yılında İran Dışişleri bakanı Ali Shams Ardekani tarafından ortaya konulan IPI doğal gaz boru hattı projesini, Pakistan ilk aşamada Hindistan'ın uzun dönemli çıkarlarını düşünerek reddetmiş olsa da kendisinin enerjiye ulaşımı ve transit geçiş ücretlerinden elde edeceği gelir açısından onaylamıştır. Benzer şekilde Hindistan da ilk başta hattın Pakistan'dan geçmesi, Afganistan'daki terör olayları ve Orta Doğu'daki düzensiz rejimlerin ve çatışmaların varlığı sebepleri ile olumsuz yaklaşıp da enerji talebi ve güvenliği noktasında farklı enerji türlerine ve rotalarına ulaşmak adına projede yer almıştır. Projeye ilişkin ilk anlaşma, 1995 yılında İran-Pakistan arasında imzalanmış ve 1999 yılında da Hindistan projeye dâhil olmuştur. Ancak Hindistan-Pakistan arasındaki anlaşmazlıklar sebebi ile proje çalışmaları 2005 yılında başlamıştır. Bugüne gelinen süreçte ise proje henüz tamamlanamadığı ve bu duruma ilişkin farklı dinamiklerin etken olduğu görülmektedir. Bu noktada ABD'nin Tahran'a uyguladığı ekonomik ambargo ile Hindistan'ı ve Pakistan'ı projeden uzak tutma girişimleri ve Rusya'nın ABD'ye karşı projeyi desteklemesi önemli dinamikler içerisinde yer almaktadır. Günümüzde proje çalışmaları İran ve Pakistan hattı üzerinde dondurulmuş şekilde varlığını sürdürürken ABD bu gelinen süreçte projeye alternatif olarak TAPI projesini sahaya sürmüştür. Bu noktada ABD'nin temel hedefi, Türkmenistan doğal gazı üzerinde Rusya ile Çin'in etkinliğini kırmak ve Orta ve Güney Asya ülkeleri ile ekonomik bağını güçlendirmektir. Neticede IPI projesi, farklı sebepler arasına sıkışmış ve belirsizliklerle durağan yapısını korumaktadır.

Hindistan'ın farklı enerji rotaları arayış serüveni içerisinde ağırlık noktası en kuvvetli rota, Orta Asya'dır. Artan enerji talebi ve enerji güvenliği çerçevesinde Hindistan söz konusu yörüngesinin sürdürülebilirliği adına Orta Asya'yı merkez üssü olarak tanımlamaktadır. Ancak Hindistan'ın bu konudaki temel kaygısı, enerji zengini bu bölgeye hangi araçlarla nüfuz edeceği ve ne kadar yol alacağı üzerinedir. Bilindiği üzere, Hindistan büyük ve artçı güçlere nazaran bölgeye geç intikal etmiştir. Bugün hala bu geç kalmışlığın sıkıntıları ile yüz yüze olup bunları çözme çabası içerisinde. Çözüm noktasında ekonomik girdi sağlamak temel yol kabul edilerek Orta Asya'daki Hintli şirketlerin artan sayısı dikkat çekicidir. Önemli örnekler arasında yer alan Hindistan enerji bakanlığına bağlı petrol ve doğal gaz şirketi ONGC (Oil and Natural Gas Corporation Limited) Orta Asya'da önemli açılımlar ve kazanımlar elde etmekte ve Tengiz gölü havzası ile Kashagan açık petrol sahasında olduğu gibi birçok noktada yüksek fiyat teklifleri ile ihalelere katılmaktadır (Das, 2014, s.50-52). Bu ve benzeri farklı sektörlerle ilişkin çok sayıda Hintli şirketin Orta Asya bölgesinde önemli yatırımlarda bulunduğunu söylemek mümkündür. Hindistan, geç kalmışlığın özellikle ekonomik unsurlarla telafi etmeye çalışmaktadır. Ne

Orta Asya ile İlişkileri Bağlamında Hindistan'ın Enerji Rotası ve Transit Hatlar Çıkmazı

var ki bu noktada da temel eksiklik ağırlığın enerji sektörüne verilmesi ve farklı sektörlerde Orta Asya devletleri ile ekonomik ilişkilerin geliştirilememesidir. Öte yandan Çin'in de aynı strateji ile enerji sektöründe rekabeti arttırması, Hindistan'ın sektörel açıdan ve bölge devletleri ile hedeflediği ekonomik ve diplomatik gelişim seyrini sekteye uğratmaktadır (Chaudhury, 2013). Bu bağlamda Hindistan'ın bölge devletleri ile ilişkilerinde hedefine ulaşması adına farklı araçlara ihtiyacı doğmaktadır. Altyapı, endüstriyel tasarım ve üretim, ağır sanayi, enformasyon sistemleri ve biyomedikal gibi bölge devletlerinin temel ihtiyaç alanlarına yönelik ekonomik odaklı yatırımları gerçekleştirmekle birlikte eğitim teknolojileri, mesleki eğitim, sanat ve kültür gibi alanlarda da paylaşımlarını arttırması farklı araçlara ilişkin önemli örnekler arasında yer almaktadır. 1990'lardan günümüze Hindistan'ın Orta Asya'da söz konusu alanlarda yatırımlarının ve paylaşımlarının kısıtlı olması, bölgeye yönelik enerji rotası hedeflerine ulaşamamasında önemli neden olarak ortaya çıkmaktadır. Bölgedeki enerji odaklı rekabet ekseninde Yeni Delhi ve Beijing sık sık karşı karşıya gelmektedir. Taraflar birbirlerini sürekli takip ederek benzer şekilde karşı hamlelerde bulunmaktadırlar. Hindistan ve Çin, Orta Asya'da enerji konusunda sert bir rekabet içinde iken bazı alanlarda da iş birlikleri ile dikkat çekmektedir. Ancak bölgedeki enerji konusunda çoğu devlette olduğu gibi Hindistan da iş birliğinden uzak ve kendi ürettiği politikalar doğrultusunda bölge devletleri ile birebir ilişkilerini yürütmektedir.

Hindistan, bölge devletlerinin her biri ile farklı ölçeklerde olsa da enerji konusunda iş birliği içerisindedir. 2017 yılında Hindistan, Avrasya bölgesindeki en yakın müttefiki Kazakistan ile 25 yıllık dostluk ve iş birliği anlaşması imzalamıştır. Anlaşmanın temeli, enerji alanında iş birliğine ve özellikle Kazakistan'ın hidrokarbon temelli enerji sektöründe birincil aktör olma hedefine dayanmaktadır (Sarsenbayev, 2019). Anlaşma, enerjinin ötesinde savunma sanayi, teknolojik ve endüstriyel üretim, sağlık, ilaç sektörleri gibi farklı alanlarda da iş birliğini öngörmektedir (Sarsenbayev, 2019; ANI, 2018). Anlaşma ile devletlere ait petrol ve doğal gaz şirketleri ONGC Videsh Ltd (OVL) (Hindistan) ve KazMunaiGas (KMG) (Kazakistan) ortak çalışmalarını sürdürmektedir. Anlaşma bağlamında OVL şirketi arama ve çıkarma işlemleri için şu ana kadar yaklaşık 400 milyon \$ yatırım yapmış ve gelirlerin %25'ine sahip olmuştur (ONGC, 2021). Hindistan'ın Kazakistan'daki söz konusu yatırımları içinde ağırlık noktası, Hazar Denizi havzasındaki Satpayev petrol rezerv bölgesidir. 2009 yılında Hindistan-Kazakistan arasında başlayan enerji iş birliği alanındaki anlaşmalar neticesinde bugün Hindistan enerji ihtiyacının yaklaşık %70'ini Kazakistan'dan karşılamaktadır. Ancak anlaşmalara rağmen her iki devlet arasında zaman zaman sorunlar söz konusudur. Sorunların temel kaynağını, Çin'in bölgedeki çok boyutlu girişimleri ve Kazakistan'ın Hindistan ile yaptığı anlaşmalardan doğan bazı haklarını Çin'e devretmesidir. Kazakistan'ın bu tutumu, Hindistan'ın enerji talebi ve güvenliği konusunda tereddütler doğurmakta ve Hindistan geleceğe dönük yatırımlar konusunda

ihtiyatlı bir tutum içerisinde girmektedir. Bu durum, Hindistan'ın Orta Asya'daki enerji rotasına ilişkin çıkmazlarından birini oluşturmaktadır.

Türkmenistan, Orta Asya bölgesinde en zengin dünya da ise dördüncü büyük doğal gaz rezervine sahip ülke olarak Hindistan'ın enerji güvenliği açısından önem arz etmektedir. Türkmenistan ayrıca sahip olduğu zengin petrol, potasyum ve kaya tuzu rezervleri ile de dikkat çekmektedir. Bu açıdan Hindistan'ın Türkmenistan ile olan enerji bağının en önemli kısmı Türkmenistan doğal gazını Hindistan'a ulaştırarak olan TAPI doğal gaz boru hattı projesidir. 2010 yılında Türkmenistan, Pakistan ve Hindistan arasında imzalanan anlaşma ile proje onaylanmıştır. Proje çalışmaları halen devam etmektedir. Ancak 22,5 milyar \$ bütçesi, Türkmenistan'daki doğal gaz rezervlerinin kapasite belirsizliği, Afganistan'daki terör olayları ve Hindistan-Pakistan arasındaki anlaşmazlıklar gibi hususlar projenin geleceği konusunda tereddütleri de gündeme getirmektedir (Afghanistan Office of Economic Advisor, 2021; Ministry of Foreign Affairs Islamic Republic of Afghanistan, 2021). Hindistan, altyapı yatırımlarına destek de sunarak enerji güvenliği açısından projeye etkin katılım sağlamak ve özellikle Çin'e alternatif olarak projenin hayata geçirilmesini istemektedir. Projenin tamamlanması ile Hindistan'ın enerji güvenliğine ilişkin katma değer oluşturmasının yanında bölgede ve bölgenin genişleyen çevresinde jeopolitik ve jeoekonomik bir değişimin yaşanması da muhtemeldir. Bu bağlamda ekonomik entegrasyonun genişlemesinden ve politik olarak farklı iş birliklerinin oluşmasından söz etmek mümkündür. Böylece bölgede rekabet içinde olan büyük güçlerin de politik açıdan denklemlerinde değişimlerin olması söz konusudur. TAPI projesi, Hindistan'ın Orta Asya'daki enerji rotasında ve güvenliği adına önemli bir yere sahiptir ancak projenin ekonomik, politik ve diğer farklı sebepler ile gecikmesi ve aynı zamanda sürdürülebilirliği konusunda ortaya çıkan tereddütler, Hindistan adına önemli bir çıkmaz oluşturmaktadır.

Hindistan'ın Orta Asya'daki enerji rotasının önemli bir parçasını da Özbekistan'ın yüksek kapasiteye sahip petrol ve doğal gaz rezervleri oluşturmaktadır. Orta Asya'daki ikinci büyük doğal gaz üreticisi olması, petrol ve doğal gaz ithalatı ile ulusal ekonomisine önemli katkının sağlanması ve dünya enerji ticaretinde yükselen grafiği sayesinde birçok devlet gibi Hindistan'ın da enerji güvenliği adına Özbekistan öncelikli konuma sahiptir. Özbekistan, 2014-2018 yılları arasında yıllık ortalama 2.8 milyar ton ham petrol ve 55 milyar m³ doğal gaz üretirken 2020 yılında ham petrol ve doğal gaz üretimi ortalama % 2.1 artış göstermiştir (EIA, 2020; Mordor Intelligence, 2020). Özbekistan son on beş yıldır enerji ithalatını ve ithalat rotasını arttırmakta ve çeşitlendirmektedir. Bu vesileyle de bölgede enerji ithalatındaki tekelleşme, bağımlılık ve kısır döngüden çıkmayı hedeflemektedir. Hindistan açısından da enerji güvenliği adına Özbekistan güçlü bir alternatif rota oluşturmaktadır. Karşılıklı çıkarlar çerçevesinde Hindistan ulusal doğal gaz şirketi GAIL (Gas Authority of India) ile Özbekistan ulusal petrol ve doğal gaz şirketi Uzbekneftegaz arasında Nisan 2006'da petrol ve doğal gaz arama, çıkarma ve üretim anlaşması

Orta Asya ile İlişkileri Bağlamında Hindistan'ın Enerji Rotası ve Transit Hatlar Çıkmazı

imzalanmıştır (Katakey, 2013). GAIL aynı zamanda kuzey Özbekistan'da sıvılaştırılmış doğal gaz tesisi inşa etmiştir (Pradhan, 2019, s.137). 2011 yılında Özbekistan devlet başkanı İslam Kerimov'un Yeni Delhi ziyareti ve imzalanan anlaşmanın Hindistan ulusal petrol ve doğal gaz şirketi OVL'ye Özbekistan sınırları içerisinde ve dışında Uzbekneftegaz ile birlikte petrol ve doğal gaz arama serbestisi tanınması, Hindistan'ın Orta Asya'da ekonomik ve stratejik girişimlerini güçlendirmesi ve arttırması adına önemli bir fırsat sunmuştur (Pradhan, 2019, s.137-138). Söz konusu anlaşma dışında farklı alanlarda da iş birliğini öngören birçok anlaşma imzalanmış ve Hindistan-Özbekistan arasındaki enerji iş birliği farklı alanlara da sirayet etmiştir. Bu bağlamda Hindistan'ın ve Özbekistan'ın Afganistan'a elektrik tedariki noktasında Özbekistan, üretimi ve dağıtımını koordine ederken Hindistan'ın nakil hatlarını inşa etmesi iş birliğinin önemli bir göstergesidir. Ancak enerji sektörü dâhil birçok alanda hedeflenen iş birliklerine rağmen özellikle Kerimov'un içerideki baskıcı tutumu ve istikrarsız yönetim anlayışı, Hindistan adına ikili ilişkilerde tereddütlere ve gelgitlere sebep olmuştur. Öte yandan tarafların güvenlik ve terörle mücadele konularına ağırlık vermeleri de iş birliklerin önünü kesmiştir. Şevket Mirziyoyev'in başkanlığa geçmesi ile iyimser ve istikrarlı bir sürecin başladığını söylemek mümkündür. Hindistan açısından bakılacak olursa Orta Asya'daki enerji rotasının önemli bir parçası olan Özbekistan ile söz konusu istikrarsızlıklar kendisi adına önemli bir çıkmazı gündeme getirmektedir. Hindistan bu durum karşısında Mirziyoyev yönetimi ile bölgedeki diğer devletlerle olduğu gibi yoğun bir ekonomik ve stratejik işbirliğine yönelmektedir.

Hindistan'ın Orta Asya'daki enerji rotasının diğer önemli parçaları ise Tacikistan ve Kırgızistan'dır. Orta Asya'daki su kaynaklarının yarısından fazlasına sahip olan Tacikistan, bölgede ikinci büyük hidroelektrik üreticisidir ve aynı zamanda dünyanın hidroelektrik potansiyelinin %4'üne sahiptir (Xu vd., 2020, s.3). Kırgızistan da Tacikistan'ın ardından bölgedeki üçüncü hidroelektrik potansiyeline sahiptir. En önemli beş büyük hidroelektrik santrali Naryn nehri üzerinde Kurpsay, Toktogul, Shanoldsay ve Tas-kumyar şehirlerinde bulunmaktadır (EIA, 2020). Tacikistan ve Kırgızistan bu denli önemli su kaynaklarına sahip olmalarına rağmen bağımsızlıktan günümüze ekonomik gelişim sağlayamamaktalar ve bu nedenle su kaynaklarının araştırılıp üretime dönüştürülmesi bağlamında Rusya, Çin ve Hindistan gibi ülkelerin ekonomik desteğine ihtiyaç duymaktalar. Her iki devlet de hidroelektrik potansiyelini, CASAREM (Talimarjan Energy Development Project) üzerinden Güney Asya'ya (Afganistan ve Pakistan) ulaştırmaktadır. Hindistan da enerji güvenliği adına CASAREM'in ağırlığını genişletilerek Tacikistan'ın ve Kırgızistan'ın hidroelektrik potansiyelinden yararlanmayı planlamaktadır.

Hindistan, Orta Asya devletleri ile enerji güvenliği özelindeki ilişkilerini benzer şekilde Hazar Denizi kıyıdaş devletleri (Rusya, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve İran) ile de yoğunlaştırmaktadır. Petrol, doğal gaz ve havayar zengini Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ve enerji kaynaklarının paylaşımı kıyıdaş devletlerin 2018 yılında aralarında

imzaladıkları anlaşma ile belirlenmiştir. Anlaşmada Hazar'ın iç su havzası olduğu kabul edilmekte ve enerji kaynaklarının paylaşımına ilişkin göl hukuku esas alınmaktadır. Öte yandan anlaşma ile Hazar'da planlanan enerji nakil hatları projelerinin de önü açılmıştır. Bu bağlamda Hindistan da hukuki statünün belirlenmesi sonrası özellikle Rusya ve İran ile enerji güvenliğinin tesisi adına çok taraflı iş birliği taleplerini gündeme getirme fırsatı bulmuş ve bölgenin değişen enerji jeopolitiği içerisinde önemli bir aktör olma çabası içine girmiştir. Ancak, Hindistan'ın Orta Asya'da olduğu gibi Hazar bölgesindeki yatırım projelerine ilişkin tam kapasiteli bir ekonomik entegrasyon sağlayamaması da kendisinin enerji rotası bağlamında önemli bir çıkmazını ortaya koymaktadır. Hindistan'ın bu noktadaki temel ihtiyacı, diplomatik ilişkilerin olumlu seyri, güvenlik ve terörle mücadele gibi konulardaki etkin iş birliklerinde olduğu gibi ekonomik yatırımlarını da arttırmasıdır. Bu açıdan İran'ın Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarını Güney Asya'daki komşularına ulaştıracak boru hatları projelerinde Hindistan'ın yatırım destekleri önem arz etmektedir.

Hindistan'ın Enerji Güvenliği Açısından Transit Hatlar ve Önemi

Hindistan coğrafi olarak enerji güvenliği adına iç ve sınır hatlarından ziyade transit hatlara ihtiyaç duymaktadır. Bu açıdan Hindistan'ın Orta Asya'daki enerji rotasına ulaşmasında üçüncü tarafların varlığı ve önemi kaçınılmazdır. Bu durum, Hindistan'ın sadece enerji pazarının merkezindeki devletlerle değil aynı zamanda transit hatların geçtiği devletler ile de politik, ekonomik ve hukuki gibi birçok alandaki ilişki ve sorumluluk sahasını genişletmektedir. Hindistan'ın Orta Asya ile sınırı olmaması ve nakil hatları açısından üçüncü taraflara bağımlı olması, mevcut ya da planlanan enerji nakil hatlarının maliyetleri açısından da Hindistan'a önemli bir yük doğurmaktadır. Öte yandan enerji nakil hatları üzerindeki Afganistan ve Pakistan gibi devletlerle yaşanan sorunlar da enerji güvenliği ve nakil hatları gibi konulara ilişkin politik sorunlar ve sorumluluklar ortaya çıkarmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Hindistan enerji güvenliği ve sürdürülebilir kalkınma adına enerji nakil hatları konusunda alternatifleri arttırmaya çalışırken farklı ekonomik ve politik sorunlarla da mücadele etmektedir.

Enerji güvenliği, jeopolitik ve uluslararası boyutlara sahip bir konu olmakla birlikte yakıt, tedarik kaynakları, maliyet ve pazar esnekliği gibi hususlarda çeşitliliği garanti altına alabilecek stratejik bir planlamayı gerektirmektedir. Bu açıdan bakıldığında günümüzde Asya kıtasının önemi giderek artmaktadır. Zengin rezervleri ve talepleri karşılama potansiyeli ile gelişmiş ülkelerin dikkatlerini çekmektedir. Bu bağlamda Asya'nın küresel enerji pazarının ve jeopolitiğinin de merkezi olma yolunda ilerlediğini söylemek mümkündür (Pradhan, 2021, s.6-8). Asya bölgesindeki petrol ve doğal gaz talebindeki yüksek artış, Çin ve Hindistan gibi bölgesel güçleri gelecekte de tedarikin güvenli ve ulaşılabilir kılınması adına önemli bir mücadeleye

Orta Asya ile İlişkileri Bağlamında Hindistan'ın Enerji Rotası ve Transit Hatlar Çıkması
sürüklemektedir (Pradhan, 2021, s.3). Bu durum aynı zamanda tarafları enerji nakil hatları üzerinden de petrol ve doğal gaz naklini kontrol etme ve nakil hatların inşası adına da mücadeleye ve rekabete davet etmektedir. Söz konusu mücadele ve rekabetin yaşandığı en önemli bölgelerden biri de Orta Asya'dır.

Orta Asya bölgesinden çıkış sağlayan enerji nakil hatları, Hindistan'ın iç ve dış politikasındaki sebepler bağlamında enerji güvenliği adına önem taşımaktadır. İç politika açısından bakıldığında gelecek adına güçlü bir ekonomik gelişim gösterme ihtiyacı taşırken dış politika açısından da yükselen bir güç olarak uluslararası politikada ekonomik ve politik tanınırlık ihtiyacı söz konusudur (Kanitkar, 2020; Babajide, 2018, s.47-49). Hindistan'ın bu vizyonu Nehru'dan günümüze süre gelmektedir. Ekonomik gelişimin ve yükselen güç imajının korunup sürdürülmesi açısından Hindistan, artan nüfusunun ötesinde enerji güvenliğine daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Hindistan, enerji tedariki ile sınırlı bir ekonomiye sahip olduğu için gelişim ve kalkınmanın sürdürülebilirliği düşük maliyetli, yeterli ve güvenilir enerji kaynaklarına bağlıdır. Bu açıdan Hindistan'ın artan talebi doğrultusunda petrol ve doğal gaz dışındaki enerji türlerine de ihtiyacı söz konusudur. Bu sebeple Hindistan, enerji güvenliği adına Orta Asya temel olmakla birlikte Burma ve Bangladeş gibi ülkelerdeki sınırlı seviyedeki enerji kaynaklarına da ulaşma çabası içindedir (Chaudhury, 2020; Kulkarni, 2019). Hindistan'ın temel amacı, enerji güvenliğini sağlamak adına enerji rotalarını farklı enerji nakil hatları ile çeşitlendirmek ve arttırmaktır. Bu noktada önemli bir rota olarak Orta Doğu, rejim değişiklikleri ve sıkça yaşanan çatışmalar sebebi ile Hindistan'ın enerji güvenliği açısından istikrar sunmamaktadır. Öte yandan Arap dünyasındaki ayaklanmalar da Hindistan'ı bu konuda alternatif arayışına zorlamaktadır. Bu bağlamda söz konusu sebepler, Hindistan'ı Orta Asya'ya yönlendirmektedir. Önemli bir enerji rotası ve alternatifi olarak Orta Asya, jeopolitik açıdan da önem taşımaktadır. Almanya'nın II. Dünya Savaşı'nda Bakü'ye ve Kafkasya bölgesine sahip olmak istemesi, bölgenin enerji ve jeopolitik açıdan öneminin geçmişine de vurgu yapmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemden günümüze değin Orta Asya'nın özellikle de Hazar bölgesinin jeopolitik ve jeostratejik öneminin arttığı anlaşılmaktadır. Bölgenin özellikle petrol rezervi, Basra Körfezine kıyasla az olmasına rağmen önemli bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda 21. yüzyılda Orta Asya'daki yeni jeopolitik oyunun temeli enerji kaynakları ile bu kaynakların nakli oluşturmaktadır. Bu durum ise iki yönlü bir yapıya sahiptir. Birincisi, petrol ve doğal gaz üretiminin kontrolü, ikincisi ise nakil hatlarının kontrolüdür.

Coğrafi bir alan olarak Orta Asya, kara ile çevrilidir ve komşuları tarafından izole edilmiştir. Bu açıdan bölge devletleri, petrol ve doğal gaz ihracatlarını çoğunlukla Rus nakil boru hatları üzerinden gerçekleştirmenin yanında önemli bir maliyeti de (transit nakil ücreti) yüklenmektedirler. Bu durum, Orta Asya devletlerinin enerji kaynaklarını kontrol etmelerini sınırlandırmakta ve Rusya'nın stratejik amaçlarına hizmet etmektedir. Bölge devletleri bu gelişmeler karşısında alternatif nakil hatları arayışına

girmektedirler. Bu sebeple kapılarını Batılı ya da Doğulu şirketlere açmaktadırlar. Ancak bu durum beklenenin aksine politik ve ekonomik bağımlılıkları arttırmaktadır. Söz konusu şirketlerin yeni nakil hatları inşasının yüksek maliyeti ve politik uyuşmazlıklar gibi sebepler karşısında düşük maliyetli mevcut Rus enerji nakil hatlarını tercih etmeleri ise Orta Asya devletleri açısından beklenen alternatifi sağlamamaktadır. Buna rağmen Orta Asya'dan çıkış sağlayacak yeni enerji nakil hatları projelerinin varlığı da dikkat çekmektedir.

Orta Asya bölgesinde önerilen, inşası devam eden ya da tamamlanmış enerji nakil boru hatları farklı yönlerde hizmet vermekte ancak söz konusu hatlar farklı devletler tarafından kontrol altında tutulmaktadır. Kuzey hattı, Rusya'nın kontrolü altında olup Kazakistan ve Azerbaycan için hatlarını genişletme fırsatı sunmaktadır (Dash, 2000, s.3303; Pirani, 2019, s.22-23). Ancak Rusya'nın geniş alanda kontrolü elinde bulundurması ve hattın Çeçenistan'dan da geçmesi, söz konusu kuzey hattını güvenlik açısından riskli kılmakla birlikte Kazakistan'ı ve Azerbaycan'ı farklı nakil hatları arayışına yöneltmektedir Dash, 2000, s.3303; Pirani, 2019, s.23). Batı hattında ise kontrol daha çok Azerbaycan'ın, Türkiye'nin, Gürcistan'ın ve ABD'nin elindedir. Batı hattı, Azerbaycan ham petrolünü Gürcistan'ın Supsa limanından Karadeniz üzerinden İstanbul Boğazı'na ve oradan da Avrupa'ya taşımaktadır. Türkiye, boğazların yoğun şekilde tanker trafiğine maruz kalmaması ve çevre kirliliğinin önlenmesi için Ceyhan deniz terminaline alternatif bir boru hattı projesini önerse de taraflar yüksek maliyet sebebi ile öneriyi kabul etmemektedirler. Öte yandan Rusya, Bulgaristan ve Yunanistan Bulgaristan'ın Burgaz limanından Yunanistan'ın Dedeğaç limanına uzanan boru hattı projesini sunmuşlardır. (Gogas ve Papadimitriou, 2013, s.188-189). Nitekim bu proje de Bulgaristan'ın çekilmesi ile hayata geçirilememiştir. Anlaşıldığı üzere Batı hattında da taraflar enerji güvenliği, politik çıkarlar, ekonomik çıkarlar ve kontrol gücü ekseninde davranmakla birlikte farklı alternatifler ortaya koyma çabası içindedirler. Ayrıca tarafların jeopolitik açıdan yaklaşımları da dikkat çekmektedir. Doğu hattı ise Orta Asya'yı Çin'e bağlamakta ve Kazakistan petrolünü ulaştırmaktadır. Hat, Çin'in artan enerji talebi ve güvenliği açısından önem taşımaktadır. İran'ın kontrolünde olan güney hattı, mevcut hatlar içinde ekonomik açıdan en makul olanıdır. İran'ın çok sayıda hatta sahip olması ve coğrafi olarak körfezden Asya pazarına çıkışın kolay olması, güney hattının tercih edilmesinin temel sebepleri arasında yer almaktadır.

Orta Asya'daki farklı yönlerdeki bu ana arter niteliğindeki hatlar, enerji talebi artan Hindistan'ın geç de olsa bölgeye ulaşma çabalarının önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Hindistan'ın önünde farklı enerji nakil hatları seçenekleri yer almaktadır. Bu açıdan Hindistan öncelikle bölge devletleri ile birebir yakın ilişkiler kurma çabasıdadır. İkinci olarak mevcut açık konumdaki petrol ve doğal gaz boru hatları üzerine, son olarak da yeni boru hattı projelerine odaklanmaktadır. Ancak Hindistan'ın bu konudaki temel problemi, coğrafi olarak bölgeye direkt bağlantısının bulunmaması ve bu sebeple de bölge ile kendisi arasındaki devletlerle (Çin,

Orta Asya ile İlişkileri Bağlamında Hindistan'ın Enerji Rotası ve Transit Hatlar Çıkmazı

Afganistan ve Pakistan) iş birliğinin gerekliliğidir. Neticede Hindistan'ı Orta Asya'nın zengin enerji kaynaklarına ulaştırabilecek çok sayıda transit hattın varlığından söz etmek mümkündür. Ancak bu noktada Hindistan için en önemli husus, hangi hattın ya da hatların ekonomik ve sürdürülebilir olduğu ve tüm bu seçenekler karşısında Hindistan'ın Orta Asya'ya yönelik enerji rotasında hangi çıkmazlarla karşı karşıya kaldığıdır. Bu açıdan mevcut ya da olasılık dâhilindeki transit hatların değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

Tarihi *İpek Yolu* geçmişten günümüze Hindistan ile Orta Asya arasında kara üzerinden bağlantı sağlamaktadır. Hindikuş, Karakurum ve Batı Himayalar gibi yüksek ve geniş sıradağların varlığına rağmen her iki bölge arasında sosyo-ekonomik gelişim adına ticari ilişkiler kurulmuştur. Öte yandan kervan ticareti de sanat, kültür, düşünce ve teknolojinin karşılıklı paylaşımı adına bir araç rolü üstlenmesinin yanında Hindistan ve Orta Asya'yı birbirine bağlayarak Doğu-Batı ticaret koridorunun oluşmasını sağlamıştır. Ticaret merkezlerinin yanında Orta Asya'ya ve *İpek Yolu* güzergâhına coğrafi yakınlığı ile Keşmir, Hindistan ile Orta Asya arasında transit bağlantı kurması açısından önemlidir. Keşmir bu önemini, artan İngiliz-Rus rekabeti karşısında 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürdürebilmiştir. Politik engeller, çıkar çatışmaları ve rekabet Keşmir'in her iki bölge arasındaki çok boyutlu iletişimi ve gelişimi ortadan kaldırmıştır. Politik engeller değişim gösterse de coğrafi engeller mevcudiyetini korumaktadır. Bu bağlamda Hindistan için özellikle doğal bir kapı olan Karakurum geçidinin yeniden canlandırılması, Orta Asya ile olan çok yönlü bağınu kuvvetlendirmesi açısından önem taşımaktadır. Bu noktada Hindistan'ın Çin ve Pakistan ile sorunların çözümü yanında ticari ilişkilerini geliştirmesi gerekmektedir. Neticede tarihi *İpek Yolu* ve onu oluşturan ana arterlerin yeniden yaşama kazandırılması ve çok taraflı iş birlikleri, Hindistan'ın enerji güvenliği adına Orta Asya'ya ulaşmasında etkin ve ekonomik bir rol oynayabilir. Ancak bu hususta Hindistan'ın temel çıkmazları, Pakistan ve Afganistan ile yaşanan politik ve terör temelli sorunların hala devam ediyor olmasıdır.

Hindistan'ın enerji güvenliği ve aynı zamanda ticaret açısından Orta Asya'ya ulaşımına olanak sağlayan bir diğer alternatif ana arter ise İran merkezli güzergâhtır. Diğer bir ifadeyle, kuzey-güney uluslararası ticaret yolu projesidir. İran coğrafi konumu ile Hindistan'ın söz konusu hedefi açısından tamamlayıcı bir role sahiptir. Her iki devlet de kuzey-güney ticaret hattının Orta Asya pazarlarına ulaşarak ekonomik çıkarları açısından faydalı olacağı kanaatindedir. Bu bağlamda İran, kara ve demir yolu sistemlerini genişletme çabası içinde iken Hindistan da bilgi teknolojileri, altyapı ve finansal destek sunmaya çalışmaktadır. 1996 yılında yapımı tamamlanan Meşhed-Serahs-Tajan demiryolu bu anlamda önemli bir örnek olmasına karşın söz konusu demiryolu hattının Orta Asya devletlerinin Rus demir ve karayolu sistemlerine bağlılıklarını azaltmaması dikkat çekicidir (Chowdhry, 1996). Bölge devletlerinin günümüzde de bu tutumu azalsa da devam etmektedir. Bu açıdan bakıldığında Hindistan'ın ve İran'ın oluşturmaya çalıştıkları kuzey-güney ticaret koridoru projesi önem

taşımaktadır. Ancak bu girişimin beklenen sonuçları doğurması noktasında özellikle Hindistan'ın bölge devletleri ile çok taraflı iş birliklerini ve ticari yatırımlarını arttırması gerekmektedir. Bu durum, Hindistan'ın bölgeye geç intikali düşünüldüğünde temel bir çıkamaz olarak düşünülmektedir. İran, Hindistan'ın Orta Asya'ya enerji güvenliği ve diğer açılardan ulaşımı adına önemli bir geçiş güzergâhı olsa da politik, ekonomik ve güvenlik açısından çok bilinmeyenli bir denklemi de ortaya koymaktadır. ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları ve bu durum karşısında ABD-Hindistan ilişkileri, Rusya'nın kuzey-güney uluslararası ticaret koridoruna destek vermesi ancak Çin'in de artan enerji talebi karşısında Orta Asya'ya yönelişi ve bu bağlamda Rusya-Çin ilişkileri söz konusu denklemin önemli parçaları arasında yer almaktadır. Orta Asya devletleri açısından da ticaret koridoru, enerji ve diğer ürünlerin ihracatı ile sıcak denizlere ulaşma konusunda önemli fırsatlar sunmasına rağmen ekonomik çıkarlar noktasında önemli bir maliyet hesabını da gündeme taşımaktadır.

Diğer önemli transit hatlar arasında ise TAPI ve IPI doğal gaz boru hattı projeleri yer almaktadır. Her iki proje de bugün itibari ile politik, diplomatik, ekonomik, terör vb. nedenlerle henüz tamamlanmamış ve belirsizliğini korumaktadır.

Hindistan'ın bölge devletleri ile ilişkileri ve enerji güvenliği bağlamında Orta Asya rotasına yönelik yukarıda belirtilen transit hat seçeneklerinin farklı dinamikler ve sebepler ile çıkarları ve hedefleri açısından tam işlerlik ve uyum sağlamadığını söylemek mümkündür. Bu noktada Hindistan adına Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi üzerinden Orta Asya'ya uzanan yolun aktif hale getirilmesi, önemli bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Çin merkezli rota Çin'in Orta Asya devletleri ile farklı transit sistem ve rota arayışı düşünüldüğünde Hindistan adına da daha ekonomik ve daha az diplomatik ve politik sorunların olduğu alternatif olarak düşünülebilir. Ancak bu hususta Hindistan'ın Çin'i projenin hayata geçirilmesi için ikna çabaları önemlidir. Çin merkezli rota, Hindistan'ın enerji güvenliği adına belirlediği Orta Asya rotası içerisinde ekonomik bir seçenek olmasının ötesinde Çin ile diplomatik ve ticari ilişkilerin gelişmesine de katkı sağlayacaktır.

Hindistan için ikinci stratejik ve ekonomik seçenek ise IPI doğal gaz boru hattı projesidir. Ancak, proje özellikle diplomatik sorunlar nedeniyle yol alamamaktadır. Projenin jeopolitik ve jeoekonomik açıdan değer taşımaya rağmen ABD'nin politik ve ekonomik müdahaleleri, projenin hayata geçirilmesini ve işlerlik kazanmasını olumsuz etkilemektedir. Öte yandan boru hattının Afganistan ve Pakistan kısmının güvenlik açısından sorunlu bölgelerden geçmesi diğer bir önemli etkidir.

TAPI doğal gaz boru hattı projesi de önemli bir seçenek olarak yer alsa da IPI projesi ile benzer sorunlara ve zorluklara sahiptir. Ancak ABD, TAPI projesini desteklerken Rusya da IPI projesine destek vermektedir. Diğer bir ifadeyle Hindistan, enerji güvenliği adına bölge ve transit hatlar üzerinde

büyük güçlerin rekabeti ile karşı karşıya kalmakta ve çıkmaza girmektedir. Bu durum doğal olarak Hindistan'ı alternatif arayışına sürüklemektedir.

Sonuç

Ekonomik gelişimin sürükleyici dinamiği olarak enerji, geçmişten günümüze hayatın devamlılığı için önem arz etmektedir. Aynı zamanda insan yaşamının refahı ve askeri gücün kaynağı noktasında da belirleyici role sahiptir. 21. yüzyılda ise sosyal yaşamdan sağlığa ve ekonomiye kadar birçok alanda enerjiye olan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Birçok alanda olduğu gibi enerji alanında da değişim ve dönüşümler yaşanmaktadır. Küresel talebin artması, fiyatların yükselmesi, iklim değişiklikleri vb. nedenler ile uluslararası politikanın da ana gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır. Enerji ile ilgili söz konusu durumlar enerji güvenliği kavramını da gündeme taşımaktadır. Günümüz devletleri, enerji güvenlikleri adına politik ve ekonomik rekabetle karşı karşıya kalmaktadırlar ve alternatif arayışına yönelmektedirler. Artan enerji talebi petrol ile sınırlı kalmayıp doğal gaz ve elektrik gibi enerji kaynaklarına ilişkin talepler de son yirmi yıllık süreçte artış göstermektedir. Bu bağlamda enerji kaynaklarının kontrolü ve yönetimi önem kazanmaktadır. Bu durum, enerji güvenliği adına devletlerarası rekabetin temel dinamiğini oluşturmaktadır.

Söz konusu rekabetin yaşandığı önemli bölgelerden biri de Orta Asya'dır. Orta Asya, Hazar havzası ile sahip olduğu zengin petrol ve doğal gaz rezervleri bağlamında artan jeoekonomik ve jeopolitik öneme sahiptir. Enerji potansiyeli açısından Basra Körfezi ile yarışmasa da Orta Asya bölgesi önemli bir alternatif ve küresel enerji jeopolitiğinin ana merkezlerinden biridir. Bölgenin sahip olduğu enerji pazarı üzerinde ABD'nin, AB'nin, Rusya'nın, Çin'in ve Hindistan'ın rekabeti açıkça görülmektedir. Öte yandan bölge devletlerinin de bölge dışı güçlerin bu rekabetini ulusal çıkarları ve ekonomik gelişimleri çerçevesinde önemli bir araç olarak kullanmaya çalıştıkları gözlemlenmektedir. Neticede enerji, Orta Asya devletlerinin farklı açılardan gelişimleri için önemli bir doğal kaynaktır.

Bölge üzerindeki rekabetin geç katılımcısı olarak Hindistan da enerji güvenliği adına Orta Asya'yı merkez kılmıştır. Bu sebeple bölge devletleri ile ilişkilerini politik, ekonomik, tarihi ve kültürel bağlarla son on yıllık süreçte yeniden yapılandırmaya çalışmaktadır. Başbakan Modi'in bölge devletlerini sık sık ziyaret etmesi ve diplomasi araçlarını aktif kullanması, Yeni Delhi'nin bölgeye yönelik çok boyutlu açılımını ve ilişki ağını göstermesi açısından önemlidir. 1,5 milyara yaklaşan nüfusu ile her geçen gün artan enerji talebi karşısında Hindistan'ın enerji kaynaklarına ulaşım ihtiyacı kaçınılmazdır. Bu açıdan Hindistan mevcut ve olası enerji transit hatları vasıtasıyla Orta Asya'nın enerji kaynaklarına ulaşmaya çalışmaktadır. Ancak Hindistan'ın enerji güvenliğine ilişkin hedefleri karşısında ülkedeki yetersiz enerji nakil hatları, düşük seyirli ekonomik gelişim, yoksulluk, cinsiyet eşitsizliği, yüksek oranda bebek ölümleri, düşük okuryazar oranı, temiz içme suyundaki ve sağlık koşullarındaki yetersizlik

gibi hususlar içerideki önemli çıkmazlar olarak yer almaktadır. Bu bağlamda Orta Asya ve sahip olduğu enerji kaynakları, şüphesiz Hindistan için jeopolitik ve jeostratejik açıdan önem taşımaktadır. Diğer bir ifadeyle, Orta Asya Hindistan'ın genişleyen çevresinde stratejik bir komşusu ve doğal bir müttefiki durumundadır.

Hindistan, Orta Asya devletleri ile ilişkilerini geliştirerek bölgedeki enerji kaynaklarına direk olarak ulaşmayı hedeflese de coğrafi olarak bölgeye sınır olan devletlerle de iş birliğini geliştirmek zorundadır. Bu durum özellikle mevcut ya da inşa edilmesi planlanan transit hatlar açısından önem taşımaktadır. Hindistan için söz konusu birçok transit hattı (Tarihi İpek Yolu, Uluslararası Kuzey-Güney Uluslararası Ticaret Koridoru, IPI ve TAPI) seçenek olarak yer almaktadır. Ancak söz konusu seçeneklere ilişkin politik, diplomatik, ekonomik, coğrafi, güvenlik, terör, vb. nedenler, Hindistan'ın enerji güvenliği adına Orta Asya rotası üzerinde dış kaynaklı çıkmazları oluşturmaktadır. Öte yandan Hindistan adına iç kaynaklı çıkmazlar ise; - bölgeye geç intikal etmesi, -uzun yıllar bölge devletleri ile tarihsel ve kültürel bağlar üzerinden ilişki kurması, -bölgeye yönelik pragmatik ve ekonomik temelli politikalar inşa etmemesi, -çok yönlü iş birlikleri kurmaması, -bölge devletlerinde Hindistan'ın ekonomik yatırımlarının yetersiz oluşu ve bu nedenler dolayısıyla da bölge devletlerinin Hindistan'ı ABD, Rusya, Çin ve AB gibi rakipler karşısında düşük bir profil ve zeminde değerlendirmesi şeklinde sıralanabilir.

Her ne kadar Başbakan Modi ile Yeni Delhi, Orta Asya politikasını aktifleştirerek bölge devletleri ile çok yönlü iş birlikleri geliştirmeye çalışsa da bugün hala geç kalmışlığın olumsuz etkilerinin sürdüğünü ve bölge üzerinde güçlü bir varlık ve algı tesis edilemediğini söylemek mümkündür. Bu açıdan Hindistan'ın enerji güvenliği adına belirlediği Orta Asya rotasının etkinliği ve sürekliliği adına salt ekonomik çıkarları doğrultusunda fayda-maliyet analizinin dışına çıkarak bölge ve sınır devletlerinde ekonomik yatırımlarını arttırmalı, ticari ilişkilerini geliştirmeli, politik, güvenlik ve terör kaynaklı sorunların çözümü adına çok taraflı iş birliklerini genişletmelidir. Hindistan söz konusu girişimleri ve gelişmeleri sağlayarak iç ve dış kaynaklı çıkmazları eritebilir, enerji güvenliği adına Orta Asya'ya uzanan transit hat seçeneklerini zenginleştirerek etkin kılabilir ve Orta Doğu'ya olan bağımlılığını azaltabilir. Hindistan'ın Orta Asya'ya yönelen enerji güvenliği rotasına ilişkin yukarıda ifade edilen transit hatlar çıkmazı ve olası çözüm önerileri literatürde farklı çalışmalarla da ortaya konmaktadır. Çalışmada söz konusu analizlere de yer verilmiştir. Bu noktadan hareketle çalışmanın konusu ile ilgili gelecek çalışmalar için Hindistan'ın enerji güvenliği adına Orta Asya bölgesine yönelişine ilişkin transit hatlar üzerinde yaşadığı çıkmazın jeopolitik ve jeostratejik nedenleri üzerinde durulması gerektiği önerilmektedir.

Kaynakça / Reference

- Afghanistan Office of Economic Advisor, <http://www.afghaneconomics.com/tapi.html> (Erişim Tarihi: 12.06.2021).
- ANI (2018). "India, Kazakhstan agree to boost defence cooperation", 5 Ekim, <https://www.aninews.in/news/world/asia/india-kazakhstan-agree-to-boost-defence-cooperation201810050431430002/> (Erişim Tarihi: 12.06.2021).
- Arif, M. and Gupta, K. (2013). "India and Central Asia: Towards A Co-operative Future", *The Indian Journal of Political Science*, 74(1): 137-144.
- Babajide, N. (2018). "Indian Energy Security Status: What are the Economic and Environmental Implications?", IEAA Energy Forum, <https://www.iaee.org/en/publications/newsletterdl.aspx?id=469> (Erişim Tarihi: 15.06.2021).
- Bakry, A. H. (2016). "Prehistoric Contacts between Central Asia and India", *Transactions of Margiana Archaeological Expedition. Vol. 6. To the Memory of Professor Victor Sarianidi / N.A. Dubova, (Ed.) E.V. Antonova, P.M. Kozhin, M.F. Kosarev, R.G. Muradov, Moscow*, 422-435.
- Chaudhury, D. R. (2020). "India, Myanmar achieve concrete outcomes in energy, security, connectivity and health sectors", 5 Ekim, *The Economic Times*, https://economictimes.indiatimes.com/news/politics-and-nation/india-myanmar-achieve-concrete-outcomes-in-energy-security-connectivity-and-healthsectors/articleshow/78497185.cms?utm_source=contentofinterest&utm_medium=text&utm_campaign=cppst (Erişim Tarihi: 15.06.2021).
- Chaudhury, D. R. (2013). "Economic Relations with Central Asia: China steals a march, but India undeterred", 13 Ekim, *The Economic Times*, https://economictimes.indiatimes.com/industry/energy/oil-gas/economic-relations-with-central-asia-china-steals-a-march-butindiaundeterred/articleshow/24055237.cms?utm_source=contentofinterest&utm_medium=text&utm_campaign=cppst (Erişim Tarihi: 10.06.2021).
- Choudhary, S. (2020). "India's crude oil import bill fell 9% to \$102 billion in 2019-20", 01 Mayıs, *The Economic Times*, https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/foreign-trade/indias-crude-oil-import-bill-fell-9-to-102-billion-in-2019-20/articleshow/75473757.cms?utm_source=contentofinterest&utm_medium=text&utm_campaign=cppst (Erişim Tarihi: 06.06.2021).
- Chowdhry, S. (1996). "Iran-Turkmenistan railway launched", 13 Mayıs, UPI, <https://www.upi.com/Archives/1996/05/13/Iran-Turkmenistan-railway-launched/3801831960000/> (Erişim Tarihi: 28.06.2021).
- Das, P. Kr. (2014). "Central Asia: A New Avenue to India's Future Energy Needs & Geo-Strategic Challenges", *International Journal of Innovative & Development*, 3(11): 48-56.
- Dash, P. L. (2000). "Pipeline Politics: Route Options for Central Asian Oil Trade", *Economic&Political Weekly*, September 9-15, 35(37): 3301-3303.

EIA (Uluslararası Enerji Kurumu). (2020), "Kyrgyzstan Energy Profile", <https://www.iea.org/reports/kyrgyzstan-energy-profile> (Erişim Tarihi: 13.06.2021).

EIA (Uluslararası Enerji Kurumu). (2020). "Uzbekistan Energy Profile", <https://www.iea.org/reports/uzbekistan-energy-profile/energy-security> (Erişim Tarihi:13.06.2021).

Gogas, P. ve Papadimitriou, T. (2013). "The Burgas–Alexandroupolis Pipeline: Macroeconomic Impact for Greece", Sklias P. ve Tzifakis N. (eds.) Greece's Horizons. The Konstantinos Karamanlis Institute for Democracy Series on European and International Affairs. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-34534-0_15, 187-200.

Hart, M. (2016). "Central Asia's Oil and Gas Now Flows to the East", Ağustos 18, The Diplomat, <https://thediplomat.com/2016/08/central-asias-oil-and-gas-now-flows-to-the-east/> (Erişim Tarihi: 07.06.2021).

Jacob, J. (2015). "Five underlying themes of PM Modi's central Asia trip", 06 July, Hindustan Times, <https://www.hindustantimes.com/india/five-underlying-themes-of-pm-modi-s-central-asia-trip/story-U1xVM2SjpU7bCQEnuJ3RnI.html> (Erişim Tarihi: 10.05.2021).

Jha, M. (2016). "India's Connect Central Asia Policy", December 02, The Diplomat, <https://thediplomat.com/2016/12/indias-connect-central-asia-policy-2/> (Erişim Tarihi: 10.05.2021).

Joshi, N. (2010). "Introduction", Reconnecting India and Central Asia – Energy Security and Economic Dimensions, Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, 19-33, https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/Monographs/2010_03_MONO_Joshi_India-Central-Asia.pdf (Erişim Tarihi: 31.05.2021).

Kanitkar, T. (2020). "Is India Concerned about its Energy Security?", The India Forum, <https://www.theindiaforum.in/article/india-concerned-about-its-energy-security> (Erişim Tarihi: 15.06.2021).

Katakey, R. (2013). "GAIL in talks with Uzbekistan for gas", 05 Şubat, Business Standard, https://www.business-standard.com/article/companies/gail-in-talks-with-uzbekistan-for-gas-107072201017_1.html (Erişim Tarihi: 13.06.2021).

Kavalski, E. (2015). "India's Bifurcated Look to 'Central Eurasia': The Central Asian Republics and Afghanistan", The Oxford Handbook of Indian Foreign Policy (Ed.) David M. Malone, C. Raja Mohan ve Srinath Raghavan, Oxford: Oxford University Press, 2015.

Kulkarni, S. S. (2019). "Opportunities for India in Myanmar's energy sector", 24 Ocak, ORF, <https://www.orfonline.org/expert-speak/opportunities-for-india-in-myanmars-energy-sector-47543/> (Erişim Tarihi: 15.06.2021).

Ministry of Foreign Affairs Islamic Republic of Afghanistan, https://recca.af/?page_id=1468 (Erişim Tarihi: 12.06.2021).

Orta Asya ile İlişkileri Bağlamında Hindistan'ın Enerji Rotası ve Transit Hatlar Çıkması

Mehendale, S. (1996). "Begram: along ancient Central Asian and Indian trade routes", *Cahiers d'Asie centrale* [Online], 1(2): 47-64.

Menon, R. ve Rajiv, S. (2019). "Realizing India's Strategic Interests in Central Asia", *Carnegie INDIA*, <https://carnegieindia.org/2019/12/01/realizing-india-s-strategic-interests-in-central-asia-pub-80576> (Erişim Tarihi: 12.05.2021).

Mordor Intelligence. (2020). "Uzbekistan Oil and Gas Market – Growth, Trends, Covid-19 Impact and Forecasts (2021-2026).

Murthy, P. (1999). "The Gujral Doctrine and beyond", *Strategic Analysis*, 23(4): 639-652.

ONGC (2021). "ONGC Videsh Limited – Working globally for the Energy Security of India", 5 Nisan, <https://www.ongcindia.com/wps/wcm/connect/en/about-ongc/subsidiaries/ongc-videsh-limited/> (Erişim Tarihi: 12.06.2021).

Pandey, S. (2007). "Indians in Central Asia", *Diaspora Studies*, 1(1): 17-30.

Pradhan, R. (2021). "Energy Geopolitics and the New Great Game in Central Asia", *Millennial Asia*, First Published 4 May 2021, <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/09763996211003260> (Erişim Tarihi: 14.06.2021).

Pradhan, R. (2019). "The Energy Factor In India's Central Asia Policy", *World Affairs: The Journal of International Issues*, 23(2): 126-139.

Pirani, S. (2019). "Central Asian Gas: prospects for the 2020s", *The Oxford Institute for Energy Studies*, DOI: <https://doi.org/10.26889/9781784671525>, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2019/12/Central-Asian-Gas-NG-155.pdf> (Erişim Tarihi: 27.06.2021).

Purtaş, F. (2006). "Avrasya'daki 'Yeni Büyük Oyun' Bağlamında Hindistan'ın Orta Asya Politikası", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi (OAKA)*, 1(2): 56-77.

Putz, C. (2018). "Central Asia Gassing Up China", *Kasım 7, The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2018/11/central-asia-gassing-up-china/> (Erişim Tarihi: 07.06.2021).

Rakhmankulova, Z., Choriev, Sh., Yusupova, D. ve Muminov, O. (2020). "The Historiography Of The Relations Between Central Asian Khanates And Ottoman Empire In The 19th And At The Beginning Of The 20th Centuries", *International Journal of Scientific & Technology Research*, 9(2): 311-318.

Roche, E. (2015), "Narendra Modi's visit brings Central Asia back in focus", 15 July, *Mint*, <https://www.livemint.com/Politics/7iJD1gvVb9VWUoIiPLHjQK/Narendra-Modis-visit-brings-Central-Asia-back-in-focus.html> (Erişim Tarihi: 10.05.2021).

Sarsenbayev, B. (2019). "Kazakhstan and India move toward new horizons of cooperation", 29 Temmuz, <https://astanatimes.com/2019/07/kazakhstan->

and-india-move-toward-new-horizons-of-cooperation/ (Erişim Tarihi: 12.06.2021).

Singh, A. K. (2015). "India and Central Asia: An Interpretation of Mutually Indelible Historical Relationship and its Multi Faceted Impact", International Journal of Interdisciplinary and Multidisciplinary Studies (IJIMS), 2(7): 61-72.

Statista (2021). <https://www.statista.com/statistics/625218/import-value-of-petroleum-india/> (Erişim Tarihi: 06.06.2021).

Stobdan, P. (2004). "Central Asia and India's Security", Strategic Analysis, 28(1): 54-83.

Stobdan, P. (2015). "The Modi factor in Central Asia", 24 June, IDSA Issu Briefs, https://idsa.in/issuebrief/TheModifactorinCentralAsia_pstobdan_240714 (Erişim Tarihi: 10.05.2021).

Verma, N. (2021). "OPEC's share of Indian oil imports plunges to 2 decade low – trade", 03 Mayıs 2021, Reuters, <https://www.reuters.com/world/india/opecs-share-indian-oil-imports-plunges-2-decade-low-trade-2021-05-03/> (Erişim Tarihi: 06.06.2021).

Xu, Z., Niu, Y., Liang, Y., Li, Z., & Iftikhor, A. (2020). "The Integrated Hydropower Sustainability Assessment in Tajikistan: A Case Study of Rogun Hydropower Plant", Hindawi Advances in Civil Engineering, Vol. 2020, <https://www.hindawi.com/journals/ace/2020/8894072/> (Erişim Tarihi: 13.06.2020).

